

BİBLİYOGRAFYA :

Fahreddin er-Râzî, *Esâsü't-takdîs* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Kahire 1406/1986; a.mlf., *el-Mebâhişü'l-meşrikiyye* (nşr. M. el-Mu'tasimillâh el-Bağdâdî), Beyrut 1410/1990, nâşirin mukaddimesi, I, 42, 65, 68; a.mlf., *el-Me'tâlibü'l-âliye* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Beyrut 1407/1987, nâşirin mukaddimesi, I, 14; İbn Teymiyye, *Der'ü te'aruzi'l-âkl ve'n-naql* (nşr. M. Reşâd Sâlim), [Riyad] ts. (Dârü'l-Künûzî'l-edebîyye), IV, 218; a.mlf., *Mecmâ'u fetâvâ*, V, 23; VI, 289; XVII, 450; XXXVII, 509; a.mlf., *Mecmâ'atü'r-resâ'ilü'l-kübâ*, Kahire 1323, I, 426; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Esmâ'ü mü'ellefâti Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Beyrut 1403/1983, s. 19; *Keşfü'z-zunûn*, I, 333; *İzâhu'l-meknûn*, I, 204; Serkîs, *Mu'cem*, I, 916; Brockelmann, *GA*, I, 668; *Suppl.*, I, 923; Fathalla Kholeif, *A Study on Fakhr al-Din al-Râzî and His Controversies in Transoxiana*, Beyrut 1966, s. 190; Muhammed es-Seyyid el-Celyend, *el-İmâm İbn Teymiyye ve mevâfihü min każıyyeti't-te'vîl*, Kahire 1393/1973, s. 274-275, 284; Muhsin Abdülhamîd, *er-Râzî müfessiren*, Bağdad 1394/1974, s. 37, 39, 45; Ahmed Hicâzî es-Sekkâ, "Każıyyetü'l-kitâb", *Esâsü't-takdîs* ekinde, Kahire 1406/1986, s. 259-305; M. Saghir Hasan Ma'sûmî, "İmâm Fakhr al-Din al-Râzî and His Critics", *IS*, VI/4 (1967), s. 371; Moh. Ben Cheneb, "İbn Teymiyye", *İA*, V/2, s. 828; G. C. Anawati, "Fakhr al-Din al-Râzî", *EI*² (İng.), II, 753.

METİN YURDAGÜR

ESÂTİR

(الأساطير)

Uydurulmuş sözler,
hurafeler anlamında
Kur'an-ı Kerim'de
yer alan bir tabir.

"Yazı yazmak" mânasındaki *satr* kökünden türeyen *ustûre* kelimesinin çoğulu olan *esâtîr* "gerçeğe uymayan düzensiz, asılsız ve boş sözler" demektir. Esâtîrin Yunanca, Ârâmice veya Süryânice'de "tarih" anlamına gelen *historia* ve *storiadan* Arapçalaşmış *istâr* veya *istârenin* çoğul şekli olduğunu kabul edenler de vardır. Ancak Câhiliye dönemi şiirlerinde *satr* kökünün kullanıldığı da bilinmektedir.

Esâtîr Kur'an-ı Kerim'de "ilkel topluluklar" veya "geçmiş milletler" anlamına gelen *evvelîn* kelimesiyle birlikte *esâtîrü'l-evvelîn* şeklinde dokuz yerde geçmektedir (bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "esâtîr" md.). Bu âyetlerden anlaşıldığına göre Kur'an'ı Hz. Peygamber'in uydurduğunu, bu konuda başkalarının da kendisine yardım ettiğini öne süren inkârcılar çok defa Kur'an'ın tamamına, bazan da insanların âhirette diriltilecekleri haberine "eskilerin efsaneleri" na-

zaryla bakmışlardır. Bu şekilde düşünenlerin hakikati anlamaları için gerekli açıklamalar yapılmış, Kur'an-ı Kerim'i yeryüzüne ve göklere ait bütün sırları bilen Allah'ın indirdiği anlatılarak iddia sahipleri onun muhtevasını incelemeye davet edilmiş; böylece insan ve kâinat hakkında kapsadığı bilgilerin efsane olmadığı, yerin, yeryüzündeki bütün varlıkların, göklerin ve büyük arşın rabbi olan Allah'ın ölüleri kolaylıkla diriltilebileceği gerçeğinin görmeleri istenmiştir (el-Mü'minün 23/81-89; el-Furkân 25/5-6). Yine ilgili âyetlerden anlaşıldığına göre inkârcılar, diledikleri takdirde kendilerinin de Kur'an âyetlerine benzer sözler söyleyebileceklerini ileri sürdükleri halde bu iddialarını yerine getirememişler, Kur'an'ın Allah katından gelen ilâhî bir kitap olduğunun delili olmak üzere gökten başlarına taş yağdırılmasını veya azaba uğratılmalarını teklif etmişler (el-Enfâl 8/31-33), böylece tartışma kurallarına ve dolayısıyla mantık kaidelerine uymayan bir tutum sergilemişlerdir. Zira ileri sürdükleri gibi Kur'an insan sözü olsaydı ve insanlar benzeri metinler ortaya koyabilselerdi bunun ispatı iddia sahiplerinin azaba uğratılması yoluyla değil her bakımdan ona benzer bir kitap ortaya koymakla gerçekleşebilirdi. Ancak iddia sahipleri bunu yapamadıkları halde Kur'an'ın Allah kelâmı olduğuna inanamamakta direnmişlerdir. Bunun üzerinde geçmiştaki peygamberlerin getirdikleri ilâhî kitapları "eskilerin masalları" olarak nitelendirenlerin uğradıkları kötü âkîbet kendilerine hatırlatılarak ibret almaları ve gerçeği görüp inanmaları için uyarılara devam edilmiş (en-Neml 27/68-69); ancak her türlü mucizeyi görseler bile inanmayacak olan kimselerin dünyada burunlarının sürtüleceği, âhirette de ateşin karşısında durdurulunca pişmanlık duyarak gerçekleri tasdik edecekleri anlatılmış, bu pişmanlığın fayda vermeyeceği de haber verilmiştir (el-En'âm 5/25-30; en-Nahl 16/24-27; el-Ahkâf 46/17-18; el-Kalem 68/15; el-Mutaffifîn 83/13).

Kaynaklar, Kur'an hakkında esâtîrü'l-evvelîn tabirini ilk defa Nadr b. Hâris'in kullandığını kaydeder (Taberî, IX, 151-152). Rivayete göre Ebû Süfyân, Velîd b. Mugire, Ebû Cehil, Utbe b. Rebîa ve Nadr b. Hâris'ten oluşan bir grup müşrik Kur'an okumakta olan Hz. Peygamber'i gizlice dinlemeye gitmişler, eski dinî inançlar konusunda bilgi sahibi olduğu kabul edilen Nadr'a Hz. Peygamber'in ne okuduğu sorulmuş, o da, "Ne dediğini

anlayamıyorum, fakat galiba benim size dediğim gibi geçmiş milletlerin efsanelerinden bahsediyor" cevabını vermiştir (Fahreddin er-Râzî, XII, 185, 188). Öyle anlaşılıyor ki ticaretle uğraşan ve bu maksatla İran, Irak gibi ülkelere giden Nadr, buralarda hıristiyanların ellerinde dolaşan Kitâb-ı Mukaddes'ten haberdar olmuş, İran'ın efsanevî şahsiyetlerinden Rüstem ve İsfendiyar gibi kahramanların hikâyelerini öğrenmiş, Mekke'ye dönünce bunları çevresindekilere anlatmıştır. "İnsanlar içinde, bir bilgisi olmadığı halde Allah yolundan saptırmak ve alaya almak için boş sözleri satın alanlar vardır" (Lokmân 31/6) meâlindeki âyetin Nadr b. Hâris hakkında nâzil olduğu rivayeti onun esâtîrden haberdar olduğunu ve bu ifadeyi Kur'an için de kullandığını destekleyici mahiyettedir (Cevâd Ali, VIII, 320, 323).

Müfessirlerin çoğu esâtîrü'l-evvelîne "önceki milletlere ait rivayetler" anlamını vermiş ve bunlara kahramanlık hikâyeleriyle tarihî kıssaların dahil olduğunu belirtmişse de esasen esâtîr daha çok putperest kavimlerin tanrılarına ilişkin efsaneleri ifade eder. Bunlar, hak dinden sapanların aslını değiştirerek ortaya koydukları bâtıl inançlar olarak da görülebilir. Esâtîr kelimesinin sözlükte "gerçeğe uygun olmayan sözler" anlamına gelmesi de bu görüşü doğrulayıcı mahiyettedir (Mustafavî, V, 130-131). Bazı şarkiyatçılar, Câhiliye dönemi Arapları'nın mitolojinin teşekkülüne uygun bir kültür ve tabiat ortamından mahrum oluşlarını, ayrıca günümüze ulaşmış mitolojilerinin bulunmayışını gerekçe göstererek İslâm öncesi dönemde dinî mitolojinin mevcut olmadığını öne sürmüşlerse de sırf bu gerekçelere dayanarak böyle bir hükme varmak oldukça zor görünmektedir. Özellikle şehirlerde yaşayan ve daha çok ticaret amaçlı seyahatler sırasında başka milletlerle münasebetler kuran Araplar'ın mitoloji geleneğinden yoksun olduğunu söylemek hem tarihî verilere hem de Kur'an'da yer alan beyanlara ters düşmektedir (Cevâd Ali, VI, 19, 30). Zira Yunan mitolojileri kadar zengin olmasa dahi Câhiliye döneminde Abûr, Gumeysâ, Süheyl ve Zühre yıldızlarıyla ilgili bazı mitlerin mevcudiyeti bulunduğu gibi Kur'an-ı Kerim'de de temas edildiği üzere (bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "âlihe, şürekâ" md.leri), tanrılaştırılan putlar etrafında çeşitli mitlerin oluştuğu da bir gerçektir.

İslâm âlimleri, Kur'an'a mitolojik inançlar nazarıyla bakan veya kâinatın yara-

tılış ve işleyişini açıklamak amacıyla ilkel toplulukların geliştirdikleri efsaneler türünden bir metin olduğunu ileri süren eski ve yeni iddiaları (meselâ bk. Hançerlioğlu, s. 266; TA, XIV, 394), Kur'an'ın çeşitli bakımlardan erişilmez üstünlüğü (i'câz) gerçeğine dayanarak cevaplandırmışlardır. Onun üstünlük ve gerçekliğini okuma yazma bilmeyen (ümmî), fakat çevresinde herkesin güvenini kazanan (emîn) bir insanın elinde ortaya çıkması, edebî üstünlüğü, zengin muhtevası ve derin etkileri bakımından ona denk olabilecek bir metin meydana getirme tekliflerine ciddiye alınabilecek hiçbir karşılık verilememesi, geçmişteki hadiseleri gerçeğe uygun olarak bildirmesi, ileride meydana geleceğini haber verdiği olayların aynen gerçekleşmesi, gerek kâinata gerekse insana dair ihtiva ettiği bilgilerin bütün ilmi gelişmeler karşısında doğruluklarının kanıtlanması, dinî, ahlâkî, içtimaî ve hukukî alanlarda insanların muhtaç olduğu en doğru ilkeleri kapsaması gibi tesbitlerle de ispatlamak mümkündür (daha geniş bilgi için bk. İCÂZÜ'L-KUR'ÂN).

Esâtîr, ayrıca bir fikrin müessir bir şekilde ifade edilmesi veya yorumlanmasında şairlerin ve filozofların başvurduğu edebî bir türü de ifade eder. Günümüzde pek kullanılmayan esâtîr kelimesi, Osmanlılar'da hayal ürünü motiflerle dolu olaylar yani mitoslar için ve mitoloji karşılığı olarak kullanılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "str" md.; İsmail Fennî, *Lugatçe-i Felsefe*, İstanbul 1341, "mythe" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "esâtîr", "âlihe", "şürekâ" md.leri; İbrâhim Medkür, *el-Mu'cemü'l-felsefi*, Kahire 1399/1979, "el-ustûre" md.; Mustafavî, *et-Taḥkîk*, V, 130-131; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 300-301; Taberî, *Cami' u'l-beyân* (Bulak), IX, 151-152; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, III, 19-20; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtiḥu'l-gayb*, XII, 185, 188, 189; XX, 19; XXIV, 51; Zerkeşî, *el-Burhân*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Ma'rife), II, 91, 103-104; Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, Beyrut 1403/1983, IX, 97; Âlûsî, *Rûḥu'l-me'ânî*, IX, 199; M. Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, VII, 348-349; Elmahlûlî, *Hak Dini*, III, 1903-1906; A. Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'ân*, Cairo 1938, s. 56-57, 58, 170-171; Mustafa Sâdik er-Râfîî, *İcâz ü'l-Kur'ân*, Kahire 1381/1961, s. 192; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, VI, 19, 30; VIII, 316-323; Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 1982, s. 266; Ahmed Matlûb, *eş-Süre ft şiri'l-Aḥtâlî ş-şagîr*, Amman 1985, s. 65; Hamza Muhammed eş-Şeyh, "el-Esâtîr içinde muhtelifî ş-şu'ûb", *ME*, XXII (1950), s. 160-162; Abdülaziz Abdülmecid, "A Survey of the Terms Used in Arabic for 'Narrative' and 'Story'", *IQ*, I/2 (1954), s. 195-204; TA, XIV, 394; F. Rosenthal, "Asâtîr al-Awwalîn", *EI² Suppl.* (İng.), s. 90-91.

ŞERAFETTİN GÖLCÜK

ESÂTİZE-i RÛM

(أساتيدہ روم)

Çoğu Fâtih Sultan Mehmed zamanında yetişen meşhur yedi hat üstadı için kullanılan tabir (bk. HAMDULLAH EFENDİ, Şeyh).

ESÂTİZE-i SEB'Â

(أساتيدہ سبعة)

Yâkût el-Müsta'sımî (ö. 698/1298-99 [?]) ve meşhur altı talebesi için kullanılan tabir (bk. YÂKÛT el-MÜSTA'SİMİ).

ESBÂB-ı NÜZÛL

(أسباب النزول)

Tefsir ilminin âyet veya sûrelerin iniş sebeplerini araştıran dalı.

"Nüzûl sebepleri" anlamına gelen bu tabir, Hz. Peygamber'in risâlet döneminde vuku bulan ve Kur'an'ın bir veya birkaç âyetinin yahut bir sûresinin inmesine yol açan olayı, durumu ya da soruyu ifade etmek üzere kullanılır. Esbâb-ı nüzûl (esbâbü'n-nüzûl) sadece âyetlerle ilgili bir tabir olup Resûl-i Ekrem'in herhangi bir konuya dair açıklama yapmasına veya bir davranışta bulunmasına vesile olan özel sebeplere esbâbü vürûdî'l-hadis* denilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'in bütün âyetleri muayyen ve müşahhas sebeplere bağlı olarak inmmiştir. Âlimler sadece 500 kadar âyetin bu şekilde iniş sebeplerinin bulunduğunu tesbit etmişlerdir. İbn Teymiyye, bunların dışında kalan ve önemli bir kısmı geçmiş peygamberlerin kıssaları ile âhirete dair haberlerden oluşan çok sayıda âyetin iniş sebeplerini herhangi bir dış olayda değil doğrudan doğruya bu âyetlerin kendi muhteva ve mânalarında aramak gerektiğini belirtir (*Muḥaddime fî uşûli't-tefsîr*, s. 10). Buna göre âyetlerin büyük bir kısmı özel bir olaya, konuya, dolayısıyla belirli bir sebebe bağlı olarak inmeyip genellikle insanları muhtaç oldukları hususlarda bilgilen-dirmek, eğitmek, aydınlatmak, yönlendirmek veya uyarmak maksadıyla vahyedilmiştir. Böylece aslında Kur'an'ın herhangi bir âyetinin sebepsiz ve hikmet-siz şekilde indiği düşünülemezse de esbâb-ı nüzûl tabiri özellikle belirli bir sebebe bağlı olarak inmiş bulunan âyetler için kullanılır.

Bir olayın nüzûl sebebi kabul edilebilmesi için onun nakledildiği rivayette hadis usulü açısından aranan şartlar yanında olayın Hz. Peygamber döneminde vuku bulunduğu tesbit edilmiş olması ve ilgili âyet veya sûrenin muhtevası ile münasebetinin bulunması gerekir. Şu rivayette bildirilen olay esbâb-ı nüzûl için bir örnek olarak zikredilebilir. Ashaptan âmâ bir zat olan İbn Ümmü Mektûm bir gün Hz. Peygamber'e gelerek ondan ısrarla kendisini irşat etmesini istemiştir. Resûl-i Ekrem o sırada müşriklerin ileri gelenlerinden bazılarını İslâm'ı tebliğle meşgul olduğundan kendisiyle ilgilenmemiş, hatta ondan yüz çevirmişti. Bunun üzerine Abese sûresinin ilk âyetleri nâzil olmuş ve Hz. Peygamber'in bu davranışının Allah katında hoş karşılanmadığı bildirilmiştir (Tirmizî, "Tefsîr ü'l-Kur'ân", 73).

Tefsir âlimleri nüzûl sebepleriyle ilgili rivayetlerin sıhhatini tesbitte oldukça titiz davranmışlardır. Her şeyden önce esbâb-ı nüzûl tamamen rivayetle alâkâlı bir disiplin olduğundan hadis usulünde hadislerin sıhhati için aranan genel şartlar bu konuda da geçerlidir. Zira herhangi bir âyetin nüzûl sebebi, âyetin iniş hadisesine şahit olmuş ve buna sebep olan durumu tesbit etmiş bir sahâbînin rivayetiyle bilinebilir. Bundan dolayı müfessirler sahih bir rivayete dayanmadan muhakeme, istidlâl ve icthad gibi yollarla nüzûl sebepleri aramaya kalkışmayı doğru bulmamışlardır (bk. Vâhidî, s. 4).

Nüzûl sebeplerine dair rivayetlerin mutteber sayılabilmesi için bunların muttasıl bir senedle Hz. Peygamber'e isnat edilmesi gerekir. Bu da söz konusu haberin ya doğrudan doğruya sahâbîlerden veya onlardan bizzat duyma ve işitme (semâ*) yoluyla haberi alan tâbiilerden rivayet edilmesiyse gerçekleşir. Eğer bir âyetin nüzûlüne şahit olan sahâbî olayı anlatırken kaynak olarak kendini göstermişse bu haber kabul edilir. Rivayet tâbîî vasıtasıyla geliyor ve bir sahâbîye nisbet ediliyorsa bu da sahih sayılır. Ayrıca sebep-i nüzûle ait bir haberin senedinde onu rivayet eden sahâbînin ismi zikredilmemişse, mürsel hadis diye adlandırılan bu rivayetin mutteber sayılabilmesi için bunun ya Mücâhid b. Cebr, İkrime, Saîd b. Cübeyr gibi sahâbeden hadis rivayet etmekle tanınan müfessir imamlardan birinin rivayeti olması veya başka bir mürsel rivayetle takviye edilmesi gerekir.